

М. В. Алексеєнко

ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ІМЕННИХ КНИЖКОВИХ ФОНДІВ У БІБЛІОТЕЦІ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стаття присвячена дослідженню книжкового зібрання Віктора Івановича Григоровича (1815-1876), переданого для наукових та навчальних цілей бібліотеці Новоросійського (Одеського) університету в 60-70-х рр. XIX ст. Подароване В. І. Григоровичем зібрання зі славістики стало результатом багаторічних пошуків джерел з історії та культури слов'янських народів і особистих контактів вченого з дослідниками-славістами. Звертається увага на особливо значимі книжкові екземпляри із зібрання В. І. Григоровича.

Ключові слова: бібліотека Одеського національного університету, Рішельєвський ліцей, Новоросійський (Одеський) університет, В. І. Григорович, іменний книжковий фонд, слов'янська філологія, славістика.

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова веде свою історію від книжкового зібрання Рішельєвського ліцею, що був заснований у 1817 році. Формування бібліотечних фондів ліцею тривало протягом всього періоду існування цієї установи. Всі перетворення бібліотеки були пов'язані з реформуванням самого навчального закладу. Можна виділити декілька напрямків, згідно з якими велося поповнення фонду бібліотеки Рішельєвського ліцею: централізована закупівля навчальної літератури за рахунок щорічної штатної суми, «переміщена» література (видання з Віленської медико-хірургічної академії) та дари організацій і приватних осіб.

На момент перетворення Рішельєвського ліцею на Новоросійський університет 1 (13) травня 1865 р. «Фундаментальний каталог бібліотеки Рішельєвського ліцею» налічував 11.298 назв [1]. Відзначимо, що офіційні звіти Новоросійського університету свідчать про декілька іншу кількість збережених книг: 12.410 назв у 28.505 томах [2, с. 36; 3, с. 166; 4, арк. 1]. Крім фундаментальної бібліотеки Рішельєвського ліцею до складу Новоросійського університету надійшла студентська бібліотека, що складалась з 2.786 назв у 4.930 томах [4, с. 254].

Основну частину ліцейської книгозбірні склали навчальні посібники з різних дисциплін, більшість з яких викладалась у Рішельєвському

ліцеї: історія, математика, російська мова та література, іноземні мови та світова література, статистика, природничі та сільськогосподарські науки, медицина, право та ін. Значна кількість примірників з колекції бібліотеки Рішельєвського ліцею належала до рідкісних і цінних видань XVI-XVIII ст.: твори античних авторів як в оригіналі, так і в перекладах, твори європейської літератури, видання з історії різних народів, ботанічні та зоологічні видання, описи подорожей тощо.

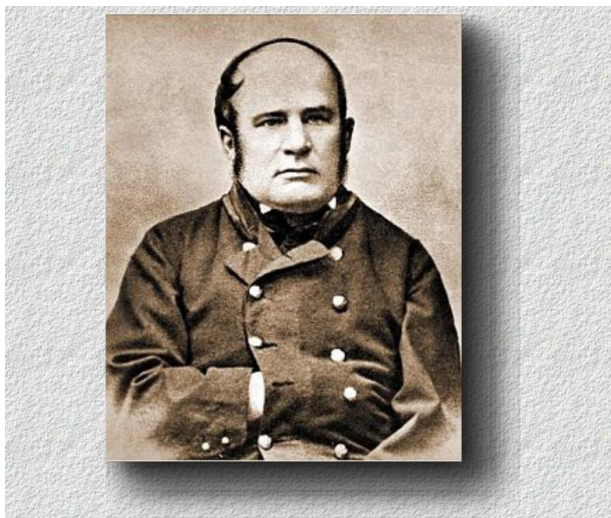
Перетворення Рішельєвського ліцею на вищий навчальний заклад, що відрізнявся більш складною структурою, передбачало реформування і його підрозділу – бібліотеки. В першу чергу, в зв'язку з відкриттям нових кафедр та збільшенням кількості викладачів і студентів у новому університеті в Одесі було необхідно збільшити кількість навчальної літератури та розширити її репертуар.

Хоча основний шлях поповнення будь-якої навчальної бібліотеки – це централізована закупівля літератури, важливу роль у формуванні бібліотеки Рішельєвського ліцею відіграли й приватні книжкові дари, що були здійснені різними особами на користь навчального закладу. Згідно з традицією Рішельєвського ліцею дарувальники відзначались у періодичних виданнях навчальної установи, таких як «Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея» 1838-1844 рр., «Годичные акты в Ришельевском лицее» 1845-1856 рр. та «Торжественные акты Ришельевского лицея» 1857-1864 рр. Книжкові дари завжди розпорошувалися у фонді ліцейської бібліотеки.

Традиція дарування книг приватними особами була продовжена у Новоросійському університеті, про що свідчать протоколи та «Годичные торжественные акты в Императорском Новороссийском университете» [5, с. 12-13].

Першим іменним книжковим фондом у бібліотеці Новоросійського університету було визнано дар декана історико-філологічного факультету професора Віктора Івановича Григоровича (іл. 1). Подарувати свою бібліотеку видань зі славістики новому навчальному закладу В. І. Григорович вирішив ще до офіційного відкриття університету. Восени 1864 р. В. І. Григорович, на той час вже відомий славіст, оглянув бібліотеку Рішельєвського ліцею і запропонував попечителю Одеського навчального округу А. А. Арцимовичу передати у дарунок майбутньому університету зібрання книжок зі слов'янської філології та суміжних дисциплін (650 назв у 761 томі). Для надання своєму книжковому дару офіційного статусу в університетській бібліотеці В. І. Григорович звернувся до російського імператора Олександра II. Третього листопада 1864 р. останнім був виданий указ, згідно з яким «... з книг, принесених

в дар Новоросійському університету Григоровичем, скласти назавжди у бібліотеці вказаного університету особливий відділ під назвою «Відділ зі слов'янської філології професора В. І. Григоровича» [6, с. 132]. Ця подія сприяла тому, що важливі та великі книжкові дари відомих осіб, вчених, громадських та політичних діячів бібліотеці Новоросійського університету почали зберігатись окремо у фондах книгозбірні.

Іл. 1. Віктор Іванович Григорович (1815-1876)

Символічно, що в день відкриття університету В. І. Григоровичем були подаровані стародруки та рукописи XI-XVIII ст. (всього 61 од.). У протоколі Новоросійського університету за 2 травня 1865 р. зазначено: «... прийняв благосклонно собрание печатных пособий по науке славянской филологии, начальство Императорского Новороссийского университета поощрило его к приношению, которое он желал бы сделать принадлежностью историко-филологического факультета. Убежденный, что краеугольным камнем его деятельности будет изучение прошедшего быта русского и вообще славянского, г. профессор предлагает от себя 61 № рукописей, отрывков рукописей (fragmenta) и старых редких книг». При цьому професор В. І. Григорович просив раду університету дозволити читачам користуватися рукописами та книгами тільки у приміщенні бібліотеки [7, с. 13]. Подаровані рукописи вченого-славіста увійшли до окремого «Каталога рукописей Императорского Новороссийского университета». Книжки з дару В. І. Григоровича були розподілені бібліотекарами Новоросійського університету за такими тематичними розділами: 1. Словники; 2. Граматики; 3. Історія; 4. Побутові (у цьому розділі знаходяться книжки з етнографії, міфології, фольклору);

5. Історія літератури; 6. Слов'янська література. У період своєї роботи у Новоросійському університеті професор В. І. Григорович неодноразово поповнював свій дарунок [8, с. 70]. На момент звільнення славіста з університету в 1876 р. його дар нараховував вже 795 назв у 889 томах.

Більша частина бібліотеки зі славістики була зібрана В. І. Григоровичем під час його наукової подорожі слов'янськими землями у 1844-1847 рр. Для цієї подорожі дослідником був розроблений спеціальний план, вихідним пунктом у якому виступала Одеса. Григорович писав: «Одессу поставил бы я точкою отправления. Здесь, мне кажется, успешнее чем где либо могу предварительно усовершенствоваться в италянском и новогреческом языках и приобрести некоторые сведения в волошском. Знакомство с этими языками, облегчит путешествие по южным странам и, быть может, доставит случай пояснить много темных вопросов как в изучении языков, так и в истории южных славян. Сверх того в Одессе представится без сомнения случай приобрести много сведений, нужных путешественнику по Европейской Турции. Довольно упомянуть о пребывании здесь образованных болгар, чтобы увериться в важности избираемого мною исходного пункта ... » [9, с. 39].

Ми не будемо докладно зупинятися на описі подорожі, відзначимо тільки важливі моменти формування бібліотеки вченого-славіста. В. І. Григорович у рамках своєї наукової командировки відвідав Константинополь, Салоніки, Афон, Македонію, Болгарію, Валахію, Банат, Угорщину, Австрію, після цього – Крайну, Далмацію, Чорногорію, Славонію, потім – Моравію і Чехію, а на зворотному шляху він проїхав крізь Дрезден, Лейпциг, Берлін та Кенігсберг. І в усіх місцях вчений-славіст не упускав можливості придбати книги та рукописи, де відзначалась «взаємність слов'янська» [10, с. 185].

Повернувшись із закордонної подорожі до Казані у 1847 р., В. І. Григорович продовжив роботу на кафедрі історії та літератури слов'янських наріч, протягом 1848 р. викладав у Московському університеті, потім у 1849-1862 рр. знову працював у Казані. Але згодом славіст прийшов до висновку, що умови дослідження слов'ян, особливо південних, найбільш сприятливі можуть бути в Одесі. Це місто – найбільший центр південнослов'янської еміграції та зв'язків слов'ян з Росією [11, р. II; 12, с. 20]. Вже у 1860 р. в особливій доповідній записці В. І. Григорович доводив важливість заснування кафедри слов'янської філології «з візантійським фоном» у Рішельєвському лицейі в Одесі [11, р. II; 13, с. 19].

Як відомо, Новоросійський університет був відкритий 1 (13) травня 1865 р. в Одесі, В. І. Григорович очолив кафедру історії та літератури слов'янських нарід та став деканом історико-філологічного факультету. Хотілось би зупинитися на найбільш значущих примірниках книжкового фонду В. І. Григоровича.

Серед подарованих славістом книг особливе місце займає друге видання «Лексикона славеноросского, и имен толкования ...» (Кутеїн, 1653) Памви Беринди (іл. 2). Памва Беринда (1555/1560-1632) працював над створенням «Лексикону», що налічує в собі близько 7000 термінів, більше 25 років. Видання, до складу якого входять польські, чеські, болгарські, сербські, угорські, німецькі, грецькі, латинські, єврейські та ін. слова, відіграло велику роль у розвитку української, російської та білоруською лексикографії.

**Іл. 2. «Лексикон славеноросский, и имен толкование ...»
Памви Беринди (Кутеїн, 1653)**

Рідкісні дореформені видання Петровської епохи – «Алфавитарь рекше букварь, словенскими, греческими, римскими письмены учатися хотящим, и любомудрие в пользу душеспасительную обрести тщащимся» (Москва, 1701) та «Лексикон трязычный, сиречь речений славянских, эллино-греческих и латинских сокровище» (Москва, 1705) (іл. 3) Федора Полікарпова-Орлова (кін. 1660/поч. 1670-1731), надійшли до складу бібліотеки Новоросійського університету разом зі слов'янським зібранням В. І. Григоровича.

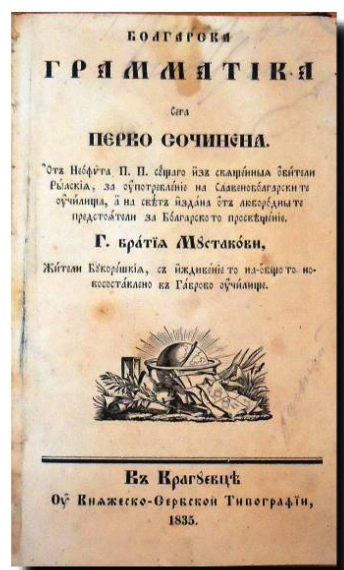
Іл. 3. «Лексикон трызъичный, сиречь речений славянских, эллино-греческих и латинских сокровище» Федора Поликарпова-Орлова (Москва, 1705)

Серед книжок слов'янської бібліотеки В. І. Григоровича відзначимо твір пастора Іоанна Гербінія «Священні київські печери, або Підземний Київ...» (Єна, 1675). Цей топографічний опис Києва було написано на основі матеріалів, що надіслав Гербінію архімандрит Києво-Печерської Лаври Інокентій Гізель (іл. 4).

Іл. 4. «Священні київські печери, або Підземний Київ...» Іоанна Гербінія (Єна, 1675)

Одна з найцінніших болгарських книг із зібрання Григоровича – граматика болгарської мови (Крагуевац, 1835) о. Неофіта Рильського (1793-1881), монаха та художника, одного з головних просвітників Болгарії I пол. XIX ст., який зіграв велику роль у поширенні світської освіти та у створенні сучасної болгарської літературної мови (іл. 5). Видання було надруковано за фінансової підтримки одеського знайомого В. Григоровича Василя Априлова.

Іл. 5. «Болгарска граматика ... » о. Неофіта Рильського (Крагуєвац, 1835)

Ще одна важлива складова фонду професора В. І. Григоровича – південнослов'янська періодика. Григорович, цікавлячись не тільки минулим слов'янських народів, але і його сьогоденням, зберіг для майбутніх поколінь і ці свідчення епохи. У книжковому фонді славіста присутнє загребське періодичне видання «Даніца ілірска» (Danica ilirska) за 1835-1838 рр. «Даніця» як літературний додаток до «Новин хорватських» (Novine hrvatske) почала виходити у січні 1835 р. під редакцією Людевіта Гая (1809-1872), одного з ідеологів ілліризму. У Дубровнику Віктор Іванович Григорович познайомився з видавцем «Любителя просвітництва: магазина сербсько-далматинського» о. Миколайовичем (1807-1896), який редагував це періодичне видання з 1842 р. У фонді Григоровича зберігаються номери за 1839 рік даного періодичного видання, що були привезені Григоровичем з Далмації. «Сільськогосподарська і реміснича газета» (Kmetijske in rokodelske novice) Янеза Блейвейза (1808-1881), що виходила в Любляні з 1843 р., також присутня у фонді Григоровича (іл. 6). Видавці та редактори південнослов'янської періодики відстоювали ідеї ілліризму, тобто ідеї спільності слов'янських народів. Григорович, будучи прихильником слов'янської єдності, жваво цікавився вирішенням подібних питань слов'янами Балканського півострову.

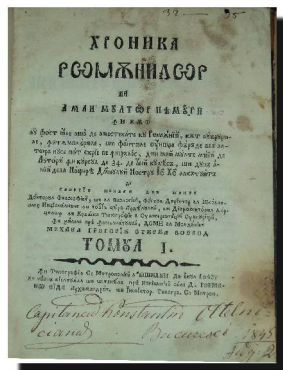

Іл. 6. Південнослов'янська періодика з фонду В. І. Григоровича

Цікаве пояснення В. І. Григоровича, дане ним як обґрунтування передачі польських видань у бібліотеку Новоросійського університету. Виступивши на засіданні Ради Новоросійського університету 28 березня 1873 р., Віктор Іванович зазначав, що «...приобрел значительное количество брошюр, касающихся важных событий Польши в XVIII столетии. Брошюры эти, числом 50, могли бы... обогатить библиотеку университета. По этому покорнейше прошу... разрешением своим дозволить принять эти брошюры в тот отдел библиотеки, который носит название Григоровича, и так как они имеют политическое значение, поручить их бдительному хранению ...» [14, с. 106]. Польські видання, передані професором Григоровичем, здебільшого, представлені протоколами сеймів, що проходили в період розділів Речі Посполитої в кінці XVIII ст. [15].

Відображенням інтересу В. І. Григоровича до румунської мови, історії та культури є наявність у фонді видань, надрукованих на румунській кирилиці. Твори представників ідеологічного руху, що отримав назву «трансільванська школа», є підтвердженням стійкої уваги збирача слов'янської бібліотеки, переконаного в тісному зв'язку історії слов'ян і румунів. Наприклад, перший том «Хроніки румунів та інших народів» (Ясси, 1843) румунського історика і просвітника Георге Шинкая (1754-1816), який більше 30 років збирав в італійських та австрійських бібліотеках все, що мало хоч якимось відношення до історії румунського народу, був придбаний Григоровичем у Бухаресті (іл. 7). Питанням обґрунтування романського походження волохів та безперервності їх

проживання на території Трансільванії присвячене дослідження Петру Майора (1761-1821) «Історія походження румунів у Дакії» (Буда, 1834) з фонду славіста. Присутня у фонді Григоровича і перша граматика румунської мови, складена поетом Ієнекіце Векерескулом (1740-1797) і видана у Відні в 1787 р.

Іл. 7. «Хроніка румунів та інших народів» Георге Шинкая (Яси, 1843)

Віктор Іванович Григорович був знайомий з багатьма видатними діячами слов'янської культури. Серед його знайомих вже згадуваний Неофіт Рильський, Вук Караджич, Йозеф Шафарик, Вацлава Ганка та ін. У «Відділі зі слов'янської філології професора В. І. Григоровича» знаходиться видання з особистої бібліотеки Вацлава Ганки, про що свідчить екслібрис власника (іл. 8).

Іл. 8. Примірник видання «Абат Йозеф Добровський: біографічний нарис...» І. Ріттера фон Ріттерсберга (Прага, 1829) з екслібрисом Вацлава Ганки

Слов'янська бібліотека, передана В. І. Григоровичем для потреб Новоросійського університету, активно використовувалася самим дарувальником для складання навчальних курсів, що викладалися ним на історико-філологічному факультеті. Створення подібної бібліотеки отримало відгук і за межами цього вищого навчального закладу. У справах Державного Архіву Одеської області відкриті відомості про те, що 22 травня 1865 р. піклувальник Бессарабських болгарських колоній передав 70 рублів пожертвувань на Слов'янську бібліотеку при університеті від нижньобуджацьких почесних болгарських колоністів [16, арк. 45 зв.-46].

Візантія і її відносини до слов'ян, долі слов'ян на Балканському півострові, археологія, етнографія і географія Північного Причорномор'я – ось ті галузі дослідження, які привернули увагу вченого-славіста в Одесі. До цього періоду відноситься видання цілого ряду робіт, серед яких «Записка об археологическом исследовании Днестровского побережья», «Записка антиквара о поездке на Калку и Калмиус, в Корсунскую землю и на южное побережье Днепра и Днестра», «Записка об археологическом исследовании Херсона» та ін. Крім активної дослідницької та педагогічної діяльності в Новоросійському університеті, професор В. І. Григорович з'явився одним із засновників Слов'янського благодійного товариства імені Св. Кирила і Мефодія.

Пропрацювавши в Новоросійському університеті близько одинадцяти років, В. І. Григорович був змушений залишити цей вищий навчальний заклад. Подавши у відставку 18 серпня 1876 р., він виїхав у Єлисаветград (нині – Кіровоград), де і помер у грудні 1876 р.

Керівництво Новоросійського університету, учні та шанувальники таланту вченого прийняли участь у зборі грошей на встановлення пам'ятника В. І. Григоровичу на могилі вченого в Єлисаветграді. У списку жертвувачів на пам'ятник відомому вченому-славістові чільне місце займають Новоросійський, Казанський і Варшавський університети, Казанська духовна академія; середні навчальні заклади Казанського, Одеського та Кавказького навчальних округів; Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті. Нарешті, одеський скульптор Борис Васильович Едуардс (1860-1924?) (автор пам'ятників Катерині II в Одесі та О. В. Суворову в Ізмаїлі й Очакові) всі роботи з проектування бюста В. І. Григоровича виконав безкоштовно. Пам'ятник з каррарського мармуру з написами: «Виктор Иванович Григорович. От учеников и почитателей. Македония, Византия, Южная Русь во имя славянства» був відкритий 18 жовтня 1892 р. за участю представників Новоросійського університету.

Пам'ять про Віктора Івановича Григоровича зберігалася і в самому університеті. 28 лютого 1892 р. Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті клопотало перед правлінням університету про дозвіл поставити бюст професора В. І. Григоровича в університетській бібліотеці [17, арк. 91-92]. Дозвіл отримали, і бюст славіста було встановлено [18, арк. 13]. Нажаль, зараз місцезнаходження бюста вченого невідомо.

Віктор Іванович Григорович прагнув придбати буквально все, що видавалося в Європі зі славістики. У бібліотеці представлені численні праці авторитетних дослідників, як російських (О. М. Бодянський, І. І. Срезневський, А. Х. Востоков, М. О. Максимович та ін.), так і закордонних славістів (Й. Добровський, В. Караджич, Й. Шафарик, В. Ганка, Й. Юнгман, Й. Мюллер, Я. Коллар, І. Раїч та ін.). Таким чином, його книжковий фонд може характеризувати розвиток слов'янської філології, історії та суміжних дисциплін за порівняно великий відрізок часу, починаючи від XVII ст. та закінчуючи другою половиною XIX ст. Книжковий дар професора В. І. Григоровича бібліотеці Новоросійського університету представляє не бібліофільське зібрання, а спеціально підібрану навчальну слов'янську бібліотеку, що була розрахована для використання її викладачами та студентами. Принцип академічності, якого дотримувалася і дотримується бібліотека Одеського університету при формуванні своїх фондів, чітко простежується в піднесеному книжковому дарі. Цінні книги, що стосуються різних питань славістики, досі використовуються дослідниками для наукових пошуків.

До 200-річчя з дня народження славіста колектив відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова готує каталог книг славістичної бібліотеки В. І. Григоровича з докладним описом всіх примірників. Сподіваємось, що ця робота буде сприятиме не тільки поширенню відомостей про культуру та науку слов'янських народів, але й про внесок Віктора Івановича Григоровича у розвиток славістики в Одеському університеті.

Список використаних джерел та літератури

1. Фундаментальный каталог библиотеки Ришельевского лицея с 1 января 1861 года [Рукопись]. – 202 арк.
2. Краткий отчет о состоянии и действиях императорского Новороссийского университета в 1865/1866 академическом году / сост. В. Орловым // Годичный торжественный акт в импера-

- торском Новороссийском университете 30-го августа 1866 г. – Одесса, 1866. – с. 1-44.
3. Державний Архів Одеської Області (далі – ДАОО). – Ф. 45 (Новоросійський університет), оп. 23 (1865), сп. 4.
 4. Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. – Одесса : «Коммерческая» тип. Б. И. Сапожникова, 1915. – 261, [1], 1 табл.
 5. Протоколы заседаний совета императорского Новороссийского университета. – Одесса : в Гор. тип. – Алексомати, [1865]. – 57, [1] с.
 6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 39. Отделение 2. 1864. – СПб. : в тип. II отделения с.е.и.в. канцелярии, 1867. – 573, [1] с.
 7. Протоколы заседаний совета императорского Новороссийского университета. – Одесса : в Гор. тип. – Алексомати, [1865]. – 57, [1] с.
 8. Протоколы заседаний совета императорского Новороссийского университета. – Одесса : в Гор. тип. – Алексомати, 1876. – 269, 41 с.
 9. Григорович В. И. План путешествия по словенским землям // Русский филологический вестник. – Варшава, 1883. – № 3. – С. 38-47.
 10. Григорович В. И. Значение взаимности словянской в русском споре о старине и преобразованиях // Собрание сочинений Виктора Ивановича Григоровича (1864–1876) / Изд. Ист.-фил. о-ва при императ. Новорос. ун-те под ред. М. Г. Попруженко. – Одесса : «Экономическая» тип., 1916. – С. 171-195.
 11. Попруженко М. Г. В. И. Григорович в Одессе // Собрание сочинений Виктора Ивановича Григоровича (1864–1876) / Издание историко-филологического Общества при Императорском Новороссийском университете под ред. М. Г. Попруженко. – Одесса : «Экономическая» тип., 1916. – Р. I-XXXIII.
 12. Сергеев В. И. Исторические взгляды В. И. Григоровича. – Казань : из-во Казанского ун-та, 1978. – 132 с.
 13. Успенский Ф. И. Воспоминания о В. И. Григоровиче. – Одесса : типо-литография, 1890. – 38 с.
 14. Протоколы заседаний императорского Новороссийского университета. 1873. – [Одесса], б. г. – 219, [1], 8 с.
 15. Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки =

- Starodruki polskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej : каталог / уряд. : Г. В. Великодна, О. Л. Ляшенко ; наук. ред. В. Валецкий ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. В. Полевщикова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : «Одеський національний університет», 2012. – 379 с.
16. ДАОО. – Ф. 45, оп. 12 (1865), сп. 12.
 17. ДАОО. – Ф. 45, оп. 8 (1892), сп. 54.
 18. Инвентарная книга для записи имущества Библиотеки Новороссийского Университета [Рукопись]. – 17 арк.